

Piotr Matoga

ARS ORGANI

Historia organów w opactwie oo. Cystersów w Krakowie-Mogile

Abstract

The History of the Organs in the Cistercian Abbey in Kraków-Mogila

The history of the organs in the Cistercian Abbey in Kraków-Mogila has not been studied so far. The article elaborates this topic based on the results of an archival query. Most of the sources used are preserved in the Cistercian Archive in Mogila. Examining them, the author discusses the history of instruments in the monastic church and in the former St Bartholomew church. On the basis of the sources, it was stated that at least in the 18th century the monastery church was equipped with two pipe organs. This fact has not been pointed out so far by researchers. The following article is supplemented by archival photographs.

Keywords

Organs, Cistercian Abbey, Kraków-Mogila

Opactwo mogiłskie, podobnie jak cały zakon cysterski, przez stulecia pielęgnowało bogate tradycje muzyczne. Dotychczas zagadnienie to podejmowało w swoich badaniach jedynie kilku autorów. Jako pierwszy w 1925 roku temat opisał Adolf Chybiński, który skoncentrował się na badaniu siedemnasto- i osiemnastowiecznych muzykaliów, zestawiał personalia ówczesnych organistów, a także przedstawił przyczynki do historii miejscowej kapeli¹. W 1984 roku ukazał się artykuł Tadeusza Maciejewskiego opisujący pokrótce kulturę muzyczną polskich cystersów². Ten sam autor w 2000 roku opublikował tekst dotyczący muzykaliów po kapeli mogiłskiej³. Artykuł Pawła Szywalskiego, wydany w 2009 roku, stanowi wnikliwe studium osiemnastowiecznych zbiorów muzycznych zachowanych w Mogile⁴. Bardziej ogólny szkic o muzyce klasztornej w drugiej połowie XVIII wieku, ogłoszony drukiem w 2013 roku, przygotował natomiast o. Augustyn Ciesielski⁵.

Ponieważ dotychczasowe opracowania zawierały tylko krótkie wzmianki na temat instrumentarium organowego, autor niniejszego artykułu, pragnąc wypełnić swoistą lukę w literaturze przedmiotu, podjął kwerendy archiwalne ukierunkowane na dotarcie do informacji o organach, które na przestrzeni wieków rozbrzmiewały w mogiłskich świątyniach: tak w kościele klasztorным, jak i w dawnej farze.

Organy w kościele klasztorным (obecnej bazylice) pw. NMP Wniebowziętej i św. Wacława

Opactwo cysterskie w podkrakowskiej Mogile (obecnie włączonej w granice miasta) zostało założone w 1222 roku z fundacji biskupa krakowskiego Iwona Odrowąża⁶. Konsekracja kościoła klasztornego miała miejsce w 1266 roku, aczkolwiek trzeba podkreślić,

1 A. Chybiński, *Przyczynki do historii krakowskiej kultury muzycznej w XVII i XVIII wieku (ciąg dalszy)*, „Wiadomości Muzyczne” 1925, nr 8, s. 218–224; tenże, *Przyczynki do historii krakowskiej kultury muzycznej w XVII i XVIII wieku (ciąg dalszy)*, „Wiadomości Muzyczne” 1925, nr 9, s. 246–250.

2 T. Maciejewski, *Kultura muzyczna cystersów w Polsce od średniowiecza po barok*, „Nasza Przeszość” 1994, t. 83, s. 505–512.

3 Tenże, *Rękopisy muzyczne po kapeli cysterskiej w Mogile*, [w:] *Cystersi w społeczeństwie Europy Środkowej*, red. A.M. Wyrwa i J. Dobosz, Poznań 2000, s. 649–662.

4 P. Szywalski, *Osiemnastowieczne zbiory muzyczne archiwum klasztoru mogiłskiego (kontekst historyczny)*, „Nasza Przeszość” 2009, t. 112, s. 235–267.

5 A. Ciesielski, *Dziedzictwo Cystersów. Prace wybrane*, Kraków 2013, s. 435–438.

6 I. Kołodziejczyk, *Przewodnik. Kraków-Mogila*, Kraków 2005, s. 13.

ne było wówczas jedynie prezbiterium⁷. Dopiero w połowie XIV wieku sfinalizowano budowę korpusu nawowego⁸. Pomimo późniejszych przekształceń, spowodowanych pożarami i zniszczeniami, świątynia w znacznym stopniu zachowała średniowieczny charakter stylu cysterskiego (prześciowego między romańskim a gotyckim)⁹.

Chociaż już w 1496 roku władze zakonne zezwoliły na stosowanie organów podczas liturgii¹⁰, pierwszy instrument tego rodzaju pojawił się w mogińskim kościele dopiero w następnym stuleciu. Wiadomo, że opat Erazm Ciołek zarządzający klasztorem w latach 1522–1546 „organ, których do tąd niebyło zaprowadził”¹¹. Z drugiej połowy i końca XVI wieku pochodzą najwcześniejsze wzmianki o zakonnikach pełniących funkcje organistów¹². Niestety przebadane źródła nie zawierają bliższych informacji na temat pierwotnego instrumentu. Mógł on ulec zniszczeniu w latach 1655–1656, kiedy wojska szwedzkie, a następnie napady chłopskie przyczyniły się do zdewastowania świątyni¹³.

Znacznie lepiej udokumentowana jest budowa nowych organów, prowadzona pod koniec XVII wieku. Pierwszą wypłatę dla organmistrza odnotowano w grudniu 1685 roku¹⁴. Następne wydatki pojawiają się w okresie od kwietnia do listopada 1686 roku. Najczęściej występują informacje o sumach przekazywanych organmistrzowi w miarę postępu prac¹⁵. Warto zwrócić uwagę na troskę, jaką zakonnicy otaczali zatrudnionego fachowca. Świadczy o niej szereg wypłat z września i października 1686 roku, np. „P. Organistrzowi choremu w Krakowie”

7 Tamże, s. 15.

8 Tamże, s. 15–16.

9 Tamże, s. 15.

10 J. Janca, *Zarys historii muzyki w klasztorze oliwskim w latach 1224–1831*, Gdańsk 1991, s. 18.

11 Archiwum Cystersów w Mogile (dalej: ACM), sygn. 68, *Tom I. Inwentarz klasztoru ks. Cystersów w Mogile. Okaz Iłgi*, s. 66. We wszystkich cytatach i tytułach źródeł zachowano pisownię oryginalną.

12 J. Mizgalski, *Organiści i organmistrze polscy jako źródła rozprzestrzeniania się muzyki profesjonalnej na terenie Polski do końca XVIII w.*, „Prace Naukowe Instytutu Muzykologii UW” 1 (1961), t. 1, s. 85; A. Chybiński, *Przyczynki...*, nr 8, dz. cyt., s. 220; J. Rajman, *Organy, organmistrzowie i organiści w średniowiecznym Krakowie*, [w:] *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. W. Bukowski i in., Kraków 1995, s. 151.

13 S. Tomkowicz, *Powiat krakowski*, „Teki Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej” 2 (1906), s. 144.

14 ACM, sygn. 429, *Percepta [et expensa] provisionalis pecuniae in anno 1685 a die 9 Augusti*, s. 41.

15 Tamże, s. 42–45.

czy też „P. Organistrzowi na Piwo y inne potrzebę w chorobie”¹⁶. Gdyby pierwszy z wymienionych zapisów można było odnieść do pochodzenia i miejsca działalności organmistrza, najprawdopodobniej chodziłoby o Jana Głowińskiego, czynnego na przełomie XVII i XVIII wieku¹⁷.

Jedyną znaną z nazwiska osobą zaangażowaną w budowę mogińskich organów jest snycerz Sopinski, któremu w roku 1686 ratalnie wypłacano honorarium¹⁸. Z innych wzmianek w księdze rachunkowej wynika, że klasztor często kupował drewno¹⁹, gwoździe²⁰ oraz drut²¹. Jednorazowo płacono natomiast za skórę cielęcą²² i pilusz²³. Nadto wynagrodzenie otrzymywali różni rzemieślnicy: kowal, murarz, stolarz, „stolarczyk” (uczeń stolarza?) i dwaj ślusarze: jeden z Mogiły, drugi z pobliskich Bieńczyc. Ostatnie rozliczenia z organmistrzem oraz uregulowanie długu za drut miały miejsce w marcu 1687 roku. Budowa organów pochłonęła w sumie 1420 złotych i 8 groszy²⁴. Pieniądze na ten cel pochodziły z dzierżawy wsi Sędowice oraz z funduszy zapisanych klasztorowi przez Stefana Żółtowskiego²⁵.

16 Tamże, s. 45.

17 A. Chybiński, *Słownik muzyków dawnej Polski*, Kraków 1949, s. 36; J. Gołos, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972, s. 273. Wiadomo, że w 1691 roku Jan Głowiński zbudował organy dla kościoła benedyktynów w podkrakowskim Tyńcu (obecnie nieistniejące), sygnowane na jednej z piszczałek: „Anno Domini 1691 Die 19 octobris Jan Głowińský organmaister Crakowsky Miescanin” (Archiwum Benedyktynów w Tyńcu, bez sygn., fiszki o. Pawła Szczanieckiego OSB).

18 ACM, sygn. 429, *Percepta [et expensa]*..., dz. cyt., s. 43, 45.

19 Tamże, s. 42–44, 47. Miękkie drewno lipowe służyło do wykonywania dekoracji snycerskiej, czego dowodzi zapis: „Snýcerzowi na forztý Lipowe” (tamże, s. 44).

20 Tamże, s. 42–44.

21 Tamże, s. 45–46. Drut żelazny mógł być wykorzystywany do robienia sprężyn w wiatrownicach oraz do objania końcówek abstraktów. Podobne przeznaczenie mógł mieć drut mosiężny, jednak niewykluczone, że jego zakup świadczy o istnieniu w organach głosów językowych, wyposażanych w mosiężne druty do strojenia.

22 Tamże, s. 42. Skóra mogła służyć do pokrycia miechów lub elementów wiatrownic.

23 Tamże. Pilusz (falendysz), jako cienka tkanina wełniana, był zapewne wykorzystany w stole gry jako podkładka pod klawisze.

24 Tamże, s. 46.

25 Tamże, s. 41–46. Rycerz Stefan Żółtowski, wdzięczny Jezusowi Mogińskiemu za ocalenie życia podczas bitwy pod Cecorą, osiadł w 1636 roku w zbudowanym przez siebie domku przy murze opactwa. Swój czas poświęcił na modlitwę, a majątek – na wyposażenie kaplicy cudownego krucyfiksu. Zmarł jako oblat zakonu cysterskiego w 1653 roku. Zob. B. Deptuła, K. Jankosz, *Krótkie opowiadanie o cudownym Panu Jezusie Mogińskim*, Kraków 2007, s. 10; I. Kołodziejczyk, dz. cyt., s. 21.

Nowy instrument był dziełem okazałym. Informacje z czasów jego powstawania świadczą, że miał dwanaście głosów w manuał głównym oraz siedem w pozytywie²⁶. Z kolei opisy z lat 1874 i 1889 zawierają wzmianki o ośmiu głosach pedałowych²⁷. Zakładając, że do drugiej połowy XIX wieku nie poczyniono zmian w zakresie liczby głosów (a nie wskazują na to wzmianki źródłowe), można stwierdzić, że organy dysponowały aż dwudziestoma siedmioma głosami. Imponująco prezentował się także barokowy prospekt, zdobiony dekoracją snycerską o motywach małżowinowo-chrząstkowych. Dwie szafy organowe, mieszczące piszczałki manuału głównego i pedału, stały w nawie głównej, po bokach chóru muzycznego, ujmując centralne okno w zachodniej ścianie kościoła. W balustradę empory wbudowano natomiast szafę pozytywu²⁸. Stół gry umieszczony był na chórze pomiędzy bocznymi szafami, a grający siedział zwrócony plecami w kierunku prezbiterium. Klucze rejestrowe, uruchamiające głosy manuału głównego i pedału, znajdowały się w sąsiedztwie klawiatur, podczas gdy klucze przynależące do pozytywu wystawały z jego szafy, a więc mieściły się za organistą²⁹. Powietrza dostarczało osiem miechów klinowych³⁰ zlokalizowanych nad południową nawą boczną, w pomieszczeniu przylegającym do chóru muzycznego³¹.

Instrument przetrwał zniszczenia, jakie nękały świątynię na początku XVIII wieku. O wiele mniej szczęścia miały nieznanne bliżej mniejsze organy umieszczone w prezbiterium (małym chórze)

26 Dowodem na to są wydatki: „Slusarzowi Bienczyckiemu od zrobienia 12 kluczy do Manuału oraz Slusarzowi Bienczyckiemu za kluczy Siedm do Pozytýwu” (ACM, sygn. 429, *Percepta [et expensa]...*, dz. cyt., s. 44).

27 ACM, sygn. 68, *Tom I. Inwentarz klasztoru...*, dz. cyt., s. 220; ACM, sygn. 429, *Percepta [et expensa]...*, dz. cyt., s. 139.

28 Narodowe Archiwum Cyfrowe (dalej: NAC), sygn. 1-U-4123, *Kościół Matki Boskiej Wniebowziętej i św. Wacława w Mogile. Chór i organy w kościele. 1926*; Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie (dalej: AWUOZ), bez sygn., *Mogila. Kościół O.O. Cystersów – Wnętrze – Nawa główna*.

29 ACM, sygn. 549, *Rachunki oraz akta dotyczące kościoła i klasztoru*, k. 142.

30 ACM, sygn. 66, *Inwentarz konwentu W.W. XX. mogiłskich Cystersów w roku 1821im spisany*, s. 16; ACM, sygn. 67, *Inwentarz kościoła konwenckiego w wsi Mogile gminie tegoż nazwiska w okręgu wolnego miasta Krakowa sytuowanego a do W.W. X.X. Cystersów należącego, w roku 1833im spisany*, s. 8; ACM, sygn. 68, *Tom I. Inwentarz klasztoru...*, dz. cyt., s. 220; ACM, sygn. 549, *Rachunki oraz akta...*, dz. cyt., s. 142a–142b.

31 ACM, sygn. 11, *Materiały do kroniki klasztoru mogiłskiego*, s. 58.

Ilustracja 1. Chór muzyczny i prospekt organowy w kościele klasztorным, stan z 1926 roku. Źródło: NAC, sygn. 1-U-4123, *Kościół Matki Boskiej Wniebowziętej i św. Wacława w Mogile. Chór i organy w kościele. 1926.*

nad stallami braci. Instrument ten spłonął bowiem podczas pożaru w 1708 roku³². Niedługo później, w 1712 roku, zawaliła się część sklepienia³³. Przed 1723 rokiem sprawiono kolejne mniejsze organy, ponieważ z tego właśnie roku pochodzi wzmianka o takim instrumencie, umieszczonym w południowym ramieniu transeptu, na wprost kaplicy cudownego krucyfiksu. Organy te stały na chórze, z którego wykonywano śpiew figuralny (wielogłosowy) podczas mszy wotywnych o Świętym Krzyżu³⁴. Możliwe, że właśnie z budową tego instrumentu

32 ACM, sygn. 9, *Kronika klasztoru mogińskiego, przypisywana Mikołajowi Metnerowi*, s. 18–19.

33 S. Tomkowicz, *Powiat krakowski*, „Teki Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej” 1906, t. 2, s. 144. O tym, że organy przetrwały zniszczenia, świadczy fakt, że zachowane do dziś boczne szafy organowe zdobione są w sposób typowy dla wieku XVII. Dodatkowo podawana w dziewiętnastowiecznych źródłach liczba głosów w manuale głównym i pozytywie pokrywa się z liczbą kluczy rejestrowych odnotowaną w rachunkach z 1686 roku. Zob. ACM, sygn. 68, *Tom I. Inwentarz klasztoru...*, dz. cyt., s. 220; ACM, sygn. 429, *Percepta [et expensa]...*, dz. cyt., s. 44; ACM, sygn. 549, *Rachunki oraz akta...*, dz. cyt., s. 139.

34 ACM, sygn. 549, *Rachunki oraz akta...*, dz. cyt., s. 26.

związane są dwa rysunki prospektów organowych zachowane wśród archiwaliów, różniące się szczegółami ornamentacji³⁵.

W latach 1730–1734 odnotowywane były wydatki związane z budową nowych chórów prowadzoną przez niejakiego Osteckiego, stolarza krakowskiego³⁶. Znajdowały się one w południowym ramieniu transeptu³⁷. Na tego rodzaju emporę, gdzie prawdopodobnie wstawiono organy wzmiankowane w 1723 roku, prowadziło wejście z korytarza klasztornego nad południową nawą boczną (na wysokości pierwszego piętra)³⁸. Takie rozwiązanie przestrzenne miało swą analogię w lokalizacji małego chóru muzycznego w obecnej bazylice archikatedralnej w Gdańsku-Oliwie, która pierwotnie należała do cystersów i jest przykładem architektury sakralnej typowej dla środowiska tegoż zakonu³⁹.

W 1731 roku kupowano skórę irchową i klej, użyte następnie do reparaacji pokrycia wszystkich miechów⁴⁰, jednak nie zaznaczono w którym instrumencie. Podobnie nie wiadomo, które organy były naprawiane cztery lata później⁴¹.

Wydaje się, że mniejszy instrument padł pastwą płomieni podczas pożaru w 1743 roku⁴² i nie został już później odbudowany, skoro późniejsze źródła nie zawierają żadnych informacji na jego temat. Wychodząc z tego założenia, poważniejszy remont organów, na którego przeprowadzenie wskazują rachunki z 1746 roku, można wiązać z instrumentem w nawie głównej. Oprócz wydatków na drut, skórę,

35 ACM, bez sygn., *Remonty – początek XX w. – organy klasztorne*, teczka.

36 ACM, sygn. 435, *Percepta i expensa pieniężna z opactwa mogińskiego sede vacante a die undecima Iulii in anno 1733*, s. 23, 67; ACM, sygn. 539, *Regestra fabryczne collegii Mogilensis od roku i dnia na karcie następującej wyrażonych wypisane*, s. 24.

37 Potwierdzeniem takiej lokalizacji jest zapis z grudnia 1733 roku: „Od przerobienia Ołtarza S. Floryana który był w kosciele gdzie teraz Chory nowe stoią na Ołtarz NMPanny w Dormitarzu wschodnim [...]” (ACM, sygn. 539, *Regestra fabryczne...*, dz. cyt., s. 24). Wiadomo, że ołtarz św. Floriana, ufundowany przez opata Michała Szembeka między 1720 a 1726 rokiem, stał w południowym ramieniu transeptu przy wejściu do zakrystii (S. Tomkowicz, dz. cyt., s. 144).

38 Obecnie zarys otworu wejściowego jest czytelny od strony korytarza klasztornego (z obecnej wewnętrznej kaplicy), jednak został on do połowy zamurowany. W rezultacie powstało okno (mniejsze od pierwotnych drzwi), widoczne do dziś także z wnętrza kościoła.

39 M. Odyniec, *Organy oliwskie*, Gdańsk 1958, s. 5–6.

40 ACM, sygn. 539, *Regestra fabryczne...*, dz. cyt., s. 19, 51.

41 ACM, sygn. 435, *Percepta i expensa...*, dz. cyt., s. 109.

42 S. Tomkowicz, dz. cyt., s. 144.

irchę i klej odnotowano wówczas zakup cyny do lutowania piszczałek⁴³. Po upływie trzech lat, w 1749 roku, ponownie reperowano miechy oraz mechanizm organów⁴⁴. Kupno drutu „do Organ” w 1754 roku sygnalizuje ponowną naprawę⁴⁵. Z lat 1758⁴⁶, 1767⁴⁷ i 1779⁴⁸ pochodzą dalsze wzmianki o klejeniu miechów. W roku 1781 instrument był reperowany przez miejscowego organistę Laurentego. Odnośne wydatki wskazują, że nie tylko pracował on przy miechach i mechanizmie, lecz także zainstalował „pięć Dzwonków”⁴⁹, będących z pewnością elementami cymbelsternów⁵⁰. Niedługo później pokrycie miechów znów wymagało uszczelnienia. Zaradzono temu w 1783 roku⁵¹. W roku 1787 płacono temu samemu „Laurentemu Organiscie od wyporządzenia Organ”. Zabieg ten obejmował ponowne klejenie miechów⁵². Były one reperowane (wraz z mechanizmem instrumentu) także w 1790 roku⁵³. *Reiestr Instrumentow y Papierow Horu Figuralnego klasztoru Mogilskiego*, spisany w roku 1798, zawiera m.in. następującą pozycję: „nad Organami dzwonkow 5”⁵⁴, potwierdzając tym samym liczbę dzwonków zamontowanych w 1781 roku.

W okresie od października 1801 roku do maja roku następnego na kartach księgi rachunkowej odnotowano szereg wydatków związanych z poważniejszym remontem. Szczególnie istotne są zapisy z listopada 1801 roku: „Za Kamien Ołowiu do lania nowych Piszczalek do

-
- 43 ACM, sygn. 452, *Regestra bursarii expensoris inchoata a die 20 Junii 1746 conscripta per Rdum Patrem Gierardum Coron. S.O.C., S.T.A.*, s. 25, 43.
- 44 ACM, sygn. 454, *Regestra bursarii expensoris inchoata a die 24 10-bris anno 1749 in 1750, conscripta per R.P. Tobiam [Fliger], profes. Obrens. S.O.C., S.T. ac SS. Can. A.*, s. 46.
- 45 ACM, sygn. 455, *Rachunki bursarii expensoris R.P. Anselmi [Powalski?] Pelplinensis a 1mis Januarii 1754ti ad mensem Julii 1755ti w Mogile*, s. 46.
- 46 ACM, sygn. 459, *Rejestr bursarii expensoris a die 5ta Julii 1758*, s. 5.
- 47 ACM, sygn. 469, *Expensa pieniędzy ex 1765 in 1766*, s. 96.
- 48 ACM, sygn. 474, *Regestra percepty y expensy pieniędzy a die 24 Junii 1775*, s. 215.
- 49 ACM, sygn. 475, *Regestra percepty y expensy piñieżney zaczynaiące się w roku 1780 od dnia 1 sierpnia*, s. 30.
- 50 Cymbelstern – wirująca gwiazda z dzwonekami, ruchoma część wystroju prospektów organowych. Zob. J. Erdman, *Organy. Poradnik dla użytkowników*, Warszawa 1989, s. 28.
- 51 ACM, sygn. 475, *Regestra percepty y expensy...*, dz. cyt., s. 161.
- 52 ACM, sygn. 476, *Regestra expensy piñieżney zaczynaiące się w roku 1785 od dnia 7 sierpnia*, s. 54, 58, 91.
- 53 Tamże, s. 130.
- 54 ACM, sygn. 549, *Rachunki oraz akta...*, dz. cyt., s. 133.

Pozytywu”⁵⁵, „Za 6 funtów Cyny do tychże Piszczalek”⁵⁶ oraz „Za Patelkę dla Organmistrza do Topienia Ołowiu”⁵⁷, wskazujące jednoznacznie na odlewanie przynajmniej części nowych piszczalek (ze stopu cynowo-ołowiowego) do sekcji pozytywu. Ponadto organmistrz uszczelnił pokrycie miechów⁵⁸, zreperował mechanizm⁵⁹ oraz naprawił obudowę pozytywu⁶⁰. Bliżej niesprecyzowane prace przy organach były następnie prowadzone w 1816 roku⁶¹.

Naprawy podejmowane na początku XIX wieku nie przyniosły spodziewanego rezultatu, skoro w niedługim czasie instrument okazał się niezdatny do gry. Na częściową poprawę tego stanu rzeczy trzeba było czekać do roku 1822, kiedy naprawiono i uruchomiono pozytyw, podczas gdy pedały i manual główny pozostały nieczynne⁶². W przebadanych źródłach brak informacji o uruchomieniu całych organów. Wiadomo jedynie, że w 1852 roku przeprowadzone zostało strojenie⁶³.

Inwentarze z lat 1821 i 1833 zawierają wprawdzie krótkie opisy instrumentu, jednak ich treść nie jest do końca wiarygodna, przede wszystkim ze względu na błędnie podaną liczbę głosów⁶⁴. Poprawna liczba (dwadzieścia siedem) wskazana została dopiero w inwentarzu z 1874 roku⁶⁵.

Datę 16 marca 1889 roku nosi *Kosztorys na gróntowne odrestaurowanie organ w kościele W:W: Księży Cystersów w Mogile*, przygotowany przez krakowskiego organmistrza Tomasza Wojciechowskiego⁶⁶. Na szczególną uwagę zasługuje podany w nim opis istniejącego instrumentu:

55 ACM, sygn. 481, *Regestra wydatku pieniędzy zaczynające się dnia 16 października 1801 R*, s. 71–72.

56 Tamże, s. 71.

57 Tamże, s. 22.

58 Tamże, s. 71, 74.

59 Tamże, s. 22, 74.

60 Tamże, s. 72.

61 ACM, sygn. 494, *Rachunki pieniężne dochodów i wydatków klasztoru mogińskiego od dnia 1 Januarii 1815 roku*, s. 55–56.

62 ACM, sygn. 12, *Notatki kronikarskie X. Adama Franosza do historii klasztoru mogińskiego*, s. 8–9.

63 ACM, sygn. 509, *Rozchód pieniędzy na podatki i wszelkie potrzeby Zgromadzenia*, s. 18.

64 ACM, sygn. 66, *Inwentarz konwentu...*, dz. cyt., s. 16; ACM, sygn. 67, *Inwentarz kościoła...*, dz. cyt., s. 8. Inwentarze błędnie podają, że organy miały dziewiętnaście głosów w manuale głównym, siedem w pozytywie i dwa w pedale.

65 ACM, sygn. 68, *Tom I. Inwentarz klasztoru...*, s. 218–220.

66 Pełny tekst dokumentu dostępny w artykule: T. Maciejewski, *Rękopisy...*, dz. cyt., s. 661–662.

Organy w klasztorze składają się z 27 głosów czyli registrów. Manuału 12 głosów – Pedału 8 – i Pozytywu 7. – Organy te tak rozmiarem głosów jak i ilością tychże, i budową struktury, zasługują na nazwę organ wielkich. Niegdyś instrument ten wykonał dobry majster; dziś choć zrujnowane, i od czasu do czasu przez przeciąg długich lat przez różne poprawy organy te przechodziły, poznać można jeszcze, iż były prawdziwym sztuki dziełem⁶⁷. Dalej organmistrz tłumaczył: Z biegiem szeregu lat zaszły pewne zmiany w sztuce organmistrzowskiej na lepsze, w budowie miechów, gatunku głosów, mechanice ect – Chcąc organy budowane przed stokilkadziesiąt lat odrestaurować należyście, wypada koniecznie o ile się to tylko da, z robotą zastosować się do wymagań obecnych w muzyce organowej. Zatem do klasztornych organ potrzebny jest koniecznie jeden miech duży cylindrowo=nożycowy o dwóch pompaczach wraz z regulatorem. Windlady /wiatrownie/ najgłówniejsze składowe części organ, a jest tychże cztery, muszą być zdejmowane, rozbierane, nowem mechanizmem opatrzone ect – Klawiatury 3 już zużyte nowemi zastąpić potrzeba wraz z nowem mechanizmem należącym do tychże klawiatur. W głównym organie czyli /manuale/ parę głosów nowych wypada zrobić potrzebnych do podniesienia siły i melodyi organ, w pozytywie także przynajmniej 2 odmienić lub jeden ect: ect: – w pedale piszczałki także wielkiej restauracyi wymagają⁶⁸.

Wprawdzie Wojciechowski uznał, że dokładne określenie zakresu prac remontowych było niemożliwe przed demontażem instrumentu, jednak podał ich orientacyjną cenę: 2000 złotych reńskich. W sumie tej miało się zawierać wynagrodzenie dla dwóch stolarzy. Nadto organmistrz oczekiwał wyżywienia ze strony klasztoru oraz udostępnienia pomieszczenia na warsztat. Gruntowny remont miał potrwać rok, jednak istniała możliwość, by na jesienny odpust uruchomić miech oraz sekcję pozytywu⁶⁹.

Ponieważ kosztorys Wojciechowskiego nie doczekał się realizacji, kolejną opinię o stanie organów przygotowała firma Gebrüder Rieger z Jägerndorfu. Odnośne pismo nosi datę 17 sierpnia 1897 roku. Stwierdzono wtedy, że instrument ma dwadzieścia cztery głosy (w rzeczywistości miał ich o trzy więcej) rozdysponowane pomiędzy dwa manualy i pedał. Zwrócono uwagę na manubria rejestrowe, umieszczone przed, obok, a częściowo także za organistą. Wspomniano o ośmiu

67 ACM, sygn. 549, *Rachunki oraz akta...*, dz. cyt., s. 139.

68 Tamże, s. 140.

69 Tamże, s. 140–141.

miechach wielofałdowych, prymitywnie wykonanych piszczałkach metalowych (składających się prawie wyłącznie z ołowiu), nadto o klawiaturach manualowych ze startymi okładzinami oraz o połamanych klawiszach pedałowymi⁷⁰. W obliczu tak złego stanu organów przedstawiciele firmy uznali, że najlepszym rozwiązaniem byłaby budowa zupełnie nowego instrumentu, oczywiście wyprodukowanego przez ich fabrykę. Przesłali zatem kosztorys, również opatrzony datą 17 sierpnia 1897 roku, zawierający dokładny opis oraz dyspozycję proponowanych organów. Miały one mieć dwadzieścia dwa głosy (z czego czternaście realnych, a osiem uzyskanych poprzez zastosowanie systemu multi-plex), dwa manualy i pedał, trakturę mechaniczną oraz wiatrownice stożkowe. Do kosztorysu, opiewającego na 4450 florenów, załączony został projekt prospektu organowego o cechach eklektycznych⁷¹.

Ilustracja 2. Niezrealizowany projekt prospektu organowego firmy Rieger do kościoła klasztorowego. Źródło: ACM, bez sygn., *Remonty – początek XX w. – organy klasztorne*,teczka.

70 ACM, sygn. 549, *Rachunki oraz akta...*, dz. cyt., s. 142a–142b.

71 Pismo, kosztorys i projekt prospektu organowego z 17.08.1897, znajdują się w: ACM, bez sygn., *Remonty...*,teczka.

Pod koniec XIX wieku nie tylko instrument, lecz także cały kościół klasztorny był w „nader opłakanym stanie”⁷². Przeor Maurus Holba, chcąc dźwignąć świątynię z ruiny, starał się podnieść dochody klasztorne, jednak klęska nieurodzaju oraz niskie ceny produktów rolnych położyły kres jego zamiarom. Po dwóch latach pełnienia urzędu zwrócił się zatem do Namiestnictwa we Lwowie, pisząc w liście z 11 września 1897 roku, iż organy są

w stanie prawie nieużywalnym, przeto wezwany do zrobienia kosztorysu na ich restaurację organmistrz Wojciechowski obliczył jeszcze w r. 1889 koszt ich restauracji na 2.000 Złr., od którego jednak czasu organy te znacznie większej uległy dezolacji, – tak że obecnie o ich poprawie mowy być nie może, lecz konieczność zachodzi sprawienia zupełnie nowych kosztem około 4.300 Zł.w.a.⁷³

Pragnąc wyremontować kościół oraz kupić nowy instrument, duchowny skierował do Namiestnictwa prośbę o wyrażenie zgody na wzięcie przez klasztor pożyczki z możliwością spłaty przez kolejnych piętnaście lat. W załączeniu przesłał kosztorys architekta Zygmunta Hendla na odrestaurowanie świątyni oraz wspomnianą opinię firmy Rieger o stanie organów⁷⁴. Sprawa utknęła jednak w martwym punkcie. Na fotografii z 1926 roku widoczne są ubytki dekoracji snycerskiej prospektu organowego oraz braki i deformacje puszczalek frontowych (zwłaszcza w pozytywie)⁷⁵.

Ostatecznie w 1926 roku podjęto konkretne działania zmierzające do wymiany siedemnastowiecznego instrumentu na nowy. Ze strony klasztoru nadzór nad całym przedsięwzięciem objął o. Grzegorz Recelj z Jugosławii⁷⁶. Dokładnie 28 sierpnia tego roku Stanisław Toboła z Krakowa pokwitował odbiór pierwszej raty „a conto budowy organu”⁷⁷. Organmistrz zrazu na mocy ustnej umowy zobowiązał się wykonać trzydziestodwugłosowy pneumatyczny instrument o dwóch

72 ACM, sygn. 549, *Rachunki oraz akta...*, dz. cyt., s. 107, 111.

73 Tamże. Podana cena jest zaniżona o ok. 150 złotych reńskich względem kosztorysu.

74 ACM, sygn. 549, *Rachunki oraz akta...*, dz. cyt., s. 108, 112.

75 NAC, sygn. 1-U-4123, *Kościół Matki Boskiej Wniebowziętej i św. Wacława...*

76 Zob. List o. Grzegorza (Gregoriusa) Recelja do redakcji, „Hosanna” 1928, nr 5, s. 77–78; zestawienie-umowa z 17.03.1928, notatka archiwisty z 17.06.1998, notatka bez daty, [w:] ACM, bez sygn., *Remonty...*,teczka.

77 Kwit z 28.08.1926, [w:] tamże.

manuałach i pedale, wyposażony w cztery głosy językowe⁷⁸ (sprowadzone z wytwórni w Hanowerze)⁷⁹ oraz w dzwonki dla I i II manuału. Przy budowie miały być wykorzystane stare szafy organowe, które oczywiście wymagały odnowienia. Dopiero 17 marca 1928 roku spisane zostały wszystkie ustalenia, łącznie z projektem dyspozycji. Dokument ten został zarazem przyjęty jako obowiązująca umowa⁸⁰.

Manuał I	Manuał II	Pedał
Bourdon 16'	Pryncypał skrzypcowy 8'	Pryncypałbas 16'
Pryncypał 8'	Flet rurkowy 8'	Subbas 16'
Flet major 8'	Flet amabilis 8'	Oktavbas 8'
Portunalflet 8'	Aeolina 8'	Fletbas 8'
Quintaton 8'	Vox coelestis 8'	Cello 8'
Salicjonał 8'	Klarnet 8' ⁸¹	Quintbas 6'
Gamba 8'	Traversflet 4'	Puzon 16'
Cello 8'	Dolce 4'	
Oktawa 4'	Flecik 2'	
Flet minor 4'	Kornet 4 rzęd.	
Piccolo 2'	[Obój 8'] ⁸²	
Mixtura 5 rzęd.	Campanelli	
Trąba 8'		
Cor anglais 8'		
Campanelli		
Połączenia: Połączenie II–I, Pedałowa kop. I, Pedałowa kop. II, Oktawna kop. I, Suboktawna kop. I, Oktawna kop. II. Stałe kombinacje: Piano, Mezzoforte, Forte, Fortissimo, Tutti, Pleno. Dwie wolne kombinacje. Automat. ścis. pedał (automat pedału). Dźwignie nożne: Crescendo-Decrescendo, Expression.		

Tabela 1. Dyspozycja organów S. Toboli według projektu z 1928 roku.

78 Zestawienie-umowa z 17.03.1928, [w:] tamże.

79 Tamże; list o. Grzegorza (Gregoriusa) Recelja do redakcji, dz. cyt., s. 78.

80 Zestawienie-umowa z 17.03.1928, [w:] ACM, bez sygn., *Remonty...*, teczka.

81 Głos labialny.

82 Głos opuszczony przez pomyłkę w projekcie dyspozycji. Dowodzi tego analiza dyspozycji: z 1928 roku (zestawienie-umowa z 17.03.1928, [w:] ACM, bez sygn., *Remonty...*, teczka), z 1982 roku (AWUOZ, bez sygn., *Kraków /Nowa Huta-Mogiła/, kościół par. p.w. św. Bartłomieja [sic!] OO. Cystersów*, karta ewidencyjna zabytkowych organów, oprac. E. Kubala, 1982) oraz obecnej.

W latach 1926–1929 Tobola wielokrotnie kwitował odbiór kolejnych rat wynagrodzenia (łącznie wyniosło ono 29850 złotych i 652 dolary)⁸³. Trzeba dodać, że prócz pieniędzy organmistrz miał otrzymać parcelę w Czyżynach, którą cystersi zobowiązali się przekazać mu po ukończeniu i pozytywnym odbiorze dzieła⁸⁴. Na przełomie lat 1927–1928 klasztor płacił także Teofilowi Kowalczykowi, zatrudnionemu do malowania i złocenia prospektu organowego⁸⁵.

Ustalony termin oddania gotowych organów, wyznaczony na 1 sierpnia 1928 roku⁸⁶, nie został dotrzymany, jakkolwiek już w maju tego roku na łamach miesięcznika „Hosanna” pojawiła się informacja, że będą one niebawem ukończone⁸⁷. W rzeczywistości ostatnie pokwitowanie nosi datę 9 lutego 1929 roku, a dopiero 20 kwietnia tegoż roku organmistrz i jego żona Marta spisali oświadczenie:

My podpisani Stanisław Tobola i Marta Tobolowa ręczymy Klasztorowi XX. Cystersów w Mogile za to, że organy [...] są dobre i sporządzone z solidnego materiału, przyczem dajemy temuż Klasztorowi [...] gwarancję pięcioletnią. Zarazem za solidność tychże organów ręczymy oboje podpisani całym naszym majątkiem ruchomym i nieruchomym, a w szczególności ja podpisana Marta Tobolowa nieruchomością nabytą od Klasztoru XX. Cystersów w Mogile⁸⁸.

Wydaje się, że wspomniana nieruchomość jest identyczna z parcelą w Czyżynach wspomnianą w kontrakcie z 1928 roku.

Niezwykle cennym i rzadkim materiałem ikonograficznym są trzy zdjęcia z warsztatu organmistrzowskiego: na dwóch z nich uwieczniono prace wykończeniowe przy kontuarze (il. 3), zaś na trzecim – gotowy stół gry. Widoczni na zdjęciach mężczyźni to zapewne Stanisław

83 Kwity z: 28.08.1926, 7.10.1926, 24.11.1926, 7.12.1926, 13.12.1926, 21.12.1926, 1.03.1927, 28.04.1927, 14.05.1927, 4.06.1927, 25.06.1927, 9.07.1927, 6.08.1927, 30.08.1927, 8.09.1927, 24.09.1927, 30.09.1927, 5.11.1927, 17.11.1927, 1.12.1927, 12.12.1927, 30.12.1927, 16.01.1928, 23.01.1928, 9.02.1928, 25.02.1928, 7.03.1928, 27.03.1927, 3.04.1928, 13.04.1928, 21.04.1928, 25.04.1928, 1.05.1928, 5.05.1928, 9.05.1928, 19.05.1928, 26.05.1928, 31.05.1928, 26.06.1928, 27.06.1928, 3.07.1928, 14.07.1928, 25.07.1928, 28.07.1928, 1.09.1928, 12.09.1928, 14.09.1928, 26.09.1928, 9.10.1928, 13.10.1928, 6.11.1928, 15.12.1928, 5.01.1929, 10.01.1929, 12.01.1929, 9.02.1929, [w:] ACM, bez sygn., *Remonty...*, teczka.

84 Zestawienie-umowa z 17.03.1928, [w:] tamże.

85 Kwity z: 22.09.1927, 5.01.1928, 28.01.1928, 27.02.1928, [w:] tamże.

86 Zestawienie-umowa z 17.03.1928, [w:] tamże.

87 List o. Grzegorza (Gregoriusa) Recelja do redakcji, dz. cyt., s. 78.

88 Oświadczenie z 20.04.1929, [w:] ACM, bez sygn., *Remonty...*, teczka.

Tobola (starszy) oraz jego uczeń lub współpracownik (młodszy)⁸⁹. Wolnostojący kontuar został ustawiony w centralnej części chóru, pod oknem, w ten sposób, że grający siedział zwrócony twarzą w kierunku prezbiterium⁹⁰.

Ilustracja 3. Budowa kontuaru do kościoła klasztornego. Źródło: ACM, bez sygn., *Remonty – początek XX w. – organy klasztorne*,teczka.

W organach z lat 1926–1929 wykorzystano wprawdzie siedemnastowieczne boczne szafy organowe, jednak likwidacji uległ pozytyw na balustradzie chóru muzycznego. Zamiast niego Tobola wprowadził atrapę quasi-pozytywu między szafami (pod oknem), a także rodzaj Kronnwerku (nad oknem) wspartego na zabytkowych szafach. Wystrój obu dodanych elementów prospektu utrzymany został w stylu neo-barokowym⁹¹. W tym stanie zewnętrzna struktura zachowała się do dnia dzisiejszego.

89 Zdjęcia (luzem), [w:] tamże.

90 NAC, sygn. 1-U-4124-5, *Kościół Matki Boskiej Wniebowziętej i św. Wacława w Mogile. Widok ogólny chóru i organów. 1937-01.*

91 NAC, sygn. 1-U-4123, *Kościół Matki Boskiej...*, dz. cyt. oraz 1-U-4124-5, *Kościół Matki Boskiej...*, dz. cyt.

Kończąc omawianie wątku budowy nowego instrumentu, warto dodać, że o. Recelj planował wyposażyć świątynię w jeszcze jedno, znacznie mniejsze, pięciogłosowe organy, które znalazłyby się w prezbiterium. Do ich budowy zamierzał wykorzystać kilka dobrych głosów ze starego instrumentu⁹². Plany te nie doczekały się realizacji. Wszystkie części rozebranych organów nadające się jeszcze do użytku zostały przez Tobołą zabrane jako część wynagrodzenia i przewiezione do podkrakowskich Kosocic⁹³, gdzie zapewne trafiły do instrumentu w miejscowym kościele parafialnym⁹⁴.

Datę 31 października 1937 roku nosi kosztorys Toboli na zainstalowanie dmuchawy elektrycznej do organów. Cena wraz z montażem miała wynieść (w zależności od marki urządzenia) 1450 lub 1800 złotych⁹⁵. Ponieważ w okresie od 31 października 1937 roku do 16 lutego roku następnego organmistrz pokwitował łącznie odbiór

Ilustracja 4. Chór muzyczny i prospekt organowy w kościele klasztorным, stan z 1937 roku. Źródło: NAC, sygn. 1-U-4124-5, *Kościół Matki Boskiej Wniebowziętej i św. Wacława w Mogile. Widok ogólny chóru i organów. 1937–01.*

92 List o. Grzegorza (Gregoriusa) Recelja do redakcji, dz. cyt., s. 78.

93 Notatki archiwisty z 17.06.1998, [w:] ACM, bez sygn., *Remonty...*, teczka.

94 T. Maciejewski, *Rękopisy...*, dz. cyt., s. 652.

95 Kosztorys z 31.10.1937, [w:] ACM, bez sygn., *Remonty...*, teczka.

1410 złotych⁹⁶, można przypuszczać, że klasztor zdecydował się na zakup tańszej dmuchawy.

Pierwotna pneumatyczna traktura organów Toboli została wymieniona na system elektropneumatyczny w 1966 roku⁹⁷ przez Michała Grygorowicza z Krakowa⁹⁸, natomiast obecny prostownik selenowy został wyprodukowany w 1971 roku⁹⁹ i zapewne zainstalowany około tegoż roku. W 1982 roku Ernest Kubala sporządził kartę ewidencyjną instrumentu, notując ówczesną dyspozycję. Występują w niej tylko dwie różnice względem projektu z 1928 roku: brak dzwonek w I manuale (występujących tylko w manuale II) oraz istnienie głosu Kwinta 2 2/3' zamiast językowego Cor anglais 8' w pierwszym manuale¹⁰⁰. O ile dzwonki mogły nie zostać zainstalowane już na etapie budowy instrumentu, o tyle zmianę głosów można łączyć z pracami Grygorowicza.

Po 1982 roku Tomasz Nowak z Krakowa zmodyfikował dyspozycję, przerabiając pedałowyy głos Cello 8' na Chorał 4' poprzez skrócenie korpusów piszczałek. Niewykluczone, że dokonał on także innych zmian w zakresie doboru głosów¹⁰¹. Dyspozycja była później przekształcana jeszcze w latach 1988–1989, podczas remontu prowadzonego przez Marcina Białkowskiego ze Świeradowa-Zdroju. Prace objęły wówczas wymianę pierwotnej wiatrownicy II manualu na dwie nowe. Ponadto zlikwidowano szafę ekspresyjną tej sekcji oraz dzwonki¹⁰². Niefortunne przeróbki z lat osiemdziesiątych zachwiały romantycznym charakterem instrumentu, w którym odtąd pojawiły się nowe głosy o charakterze neobarokowym. Dyspozycja od 1989 roku obejmowała trzydzieści sześć głosów.

96 Kwity z: 31.10.1937, 9.01.1938, 16.02.1938, [w:] tamże.

97 Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie (dalej: NID), bez sygn., *Kraków-Mogila, kościół p.w. św. Wacława, cystersów*, ankieta dotycząca organów, 1970.

98 Informacje pochodzą od organmistrza mgra Lecha Skoczylasa.

99 Tabliczka znamionowa na prostowniku.

100 AWUOZ, bez sygn., *Kraków /Nowa Huta-Mogila/, kościół par. p.w. św. Bartłomieja [sic!]*..., dz. cyt.

101 Informacje od L. Skoczylasa.

102 Informacje od L. Skoczylasa i wiadomości zebrane przez dra Andrzeja Prasala podczas wywiadu z Marcinem Białkowskim.

Manuał I (C–f ³)	Manuał II (C–f ³)	Pedał (C–d ¹)
Burdon 16'	Pryncypał skrzypcowy 8'	Pryncypałbas 16'
Pryncypał 8'	Rurflet 8'	Subbas 16'
Flet major 8'	Amabilis 8'	Oktawbas 8'
Portunalflet 8'	Eolina 8'	Fletbas 8'
Kwintadena 8'	Vox celestis 8'	Kwintbas 5 1/3' ¹⁰⁶
Salicet 8'	Klarnet 8' ¹⁰³	Chorał 4'
Viola 8'	Oktawa 4' ¹⁰⁴	Puzon 16'
Czelo 8'	Flet kryty 4'	
Oktawa 4'	Traversflet 4'	
Flet minor 4'	Superoktawa 2'	
Kwinta 2 2/3'	Flecik 2'	
Piccolo 2'	Kwinta 1 1/3'	
Mixtura 4x	Kornet 4x	
Trąba 8'	Cymbel 3x	
	Obój 8' ¹⁰⁵	
Połączenia: II–I, I–P, II–P, Super I, Super II–I, Subo II–I, Super II. Urządzenia dodatkowe i stałe kombinacje: brak danych¹⁰⁷. Dwie wolne kombinacje. Dźwignie nożne: Crescendo, Żaluzja.		

Tabela 2. Dyspozycja organów do 2006 roku¹⁰⁸.

Obecny kształt organów jest wynikiem przebudowy wykonanej w latach 2006–2007 przez Lecha Skoczylasa, organmistrza z Krakowa, przy konsultacjach z Markiem Stefańskim, koncertującym organistą i pracownikiem Katedry Organów Akademii Muzycznej w Krakowie. Wykorzystując istnienie dwóch wiatrownic II manuału, podzielono wówczas tę sekcję na dwie samodzielne, zwiększając w ten sposób liczbę klawiatur ręcznych do trzech. Fakt ten zadecydował o wymianie dotychczasowego kontuaru na używany trzymanualowy stół gry sprowadzony z Niemiec. Całości dopełniły ponowne zmiany w dyspozycji, częściowo utrwalające eklektyczny rys nadany jej w latach osiemdziesiątych. Instrument wyposażony jest obecnie w trzydzieści sześć głosów.

¹⁰³ Głos labialny.

¹⁰⁴ Na rejestrze błędny napis: Viola 4'.

¹⁰⁵ Na rejestrze błędny napis: Obój 4'.

¹⁰⁶ Na rejestrze błędny napis: Kwintbas 6 2/3'.

¹⁰⁷ Brak tabliczek na kontuarze.

¹⁰⁸ Informacje od L. Skoczylasa i oględziny kontuaru funkcjonującego do 2006 roku.

Ilustracja 5. Stół gry w kościele klasztornym, stan obecny (fot. P. Matoga).

Manuał I (C–g ³) ¹⁰⁹	Manuał II (C–g ³)	Manuał III (C–g ³)	Pedał (C–f ¹)
Burdon 16' Pryncypał 8' Flet Major 8' Portunal 8' Cello 8' Salicet 8' Oktawa 4' Flet minor 4' Kwinta 2 2/3' Piccolo 2' Tercja 1 3/5' Mixture 5–6x Kornet 4x Trompet 8'	Pryncypał 8' Amabilis 8' Klarnet lab. 8' Aeolinia [sic!] 8' Vox coelestis 8' Travers flet 4' Fugara 4' Obój 8'	Rurflet 8' Kwintadena 8' Pryncypał 4' Flet kryty 4' Oktawa 2' Kwinta 1 1/3' Vox humana 8' Dzwonki	Pryncypał 16' Subbas 16' Oktawbas 8' Fletbas 8' Kwinta 5 1/3' Chorałbas 4' Puzon 16'
Połączenia: II–I, III–I, III–II, I–P, II–P, III–P, Super I, Super II, Super II–I. Stała kombinacja: Tutti. Dwie wolne kombinacje. Tremolo II, Tremolo III. Dźwignie nożne: Register-schweller (crescendo), Jalousie-schweller (żaluzja – nieczynna).			

Tabela. 3. Obecna dyspozycja organów w kościele klasztornym¹¹⁰.

¹⁰⁹ Faktyczna skala manuałów: C–f³ (przy wymianie kontuaru nie dodano wiatrownicy i piszczałek uzupełniających).

¹¹⁰ Z badań własnych.

Organy w kościele pw. św. Bartłomieja

Trójnawowy drewniany kościół zbudowany w 1466 roku, a następnie przebudowany w roku 1740, do połowy ubiegłego wieku pełnił funkcję świątyni parafialnej¹¹¹. Pierwsza wzmianka o istnieniu w nim organów („Organum musicum”) pochodzi z 1629 roku¹¹². Miejskowy instrument (nie sposób określić, czy nadal ten sam) był naprawiany w 1747 roku¹¹³. W roku następnym wspomniano go na kartach akt wizytacyjnych jako „Organum vulgo Pozytyw”¹¹⁴. Inwentarz z 1783 roku notuje „pozytywek o sześciu głosach niemalowany”¹¹⁵. Określenie „niemalowany” może wskazywać, że instrument powstał niedługo przed 1783 rokiem, a jego prospekt nie był jeszcze ostatecznie wykończony. Lakoniczny opis tego samego sześciogłosowego pozytywu pojawia się także na kartach inwentarza z 1786 roku¹¹⁶. W 1790 roku instrument ów został „oprócz Lady de novo ze wszystkim zreparowany”¹¹⁷. Po upływie trzech dekad jego stan był już zły, skoro w inwentarzu z 1822 roku mowa starym, zdezelowanym pozytywie¹¹⁸. Podana przez lustratorów liczba głosów (pięć) może być pomyłką, względnie wskazywać na zmiany w dyspozycji dokonane pod koniec XVIII lub na początku XIX wieku. Na poprawę stanu instrumentu trzeba było czekać do 1828 roku, kiedy jego reperację przeprowadził niejaki Muszkowski¹¹⁹.

W 1861 roku ówczesny proboszcz ks. Tomasz Szczepanowski ufundował nowy, pięciogłosowy pozytyw, w którym trzy głosy złożone były z piszczałek cynowych, a dwa – z drewnianych. Kosztował on przeszło 5000 złotych reńskich. Wyposażony był w miech cylindrowy,

111 I. Kołodziejczyk, dz. cyt., s. 41–42.

112 Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMKr), sygn. AV Cap. 42, *Acta Visitationis* (1629), k. 20v.

113 ACM, sygn. 452, *Regestra bursarii...*, dz. cyt., s. 88.

114 AKMKr, sygn. AV Cap. 67, *Acta Visitationis* (1748), k. 240.

115 ACM, sygn. 400, *Opisy i nadania pamiątkowe, restauracja kościoła parafialnego św. Bartłomieja w Mogile*, s. 23.

116 ACM, sygn. 402, *Opisanie wyposażenia dochodów kościoła farnego pod imieniem świętego Bartłomieja apostoła w Mogile stojącego*, s. 3.

117 AKMKr, sygn. IPK A 137, *Opisanie Kościoła Farnego Mogińskiego*, s. 7. Lada – dawne określenie wiatrownicy.

118 ACM, sygn. 407, *Inwentarz kościoła parafialnego w wsi Mogile*, s. 21.

119 ACM, sygn. 399, *Akta dotyczące parafii mogińskiej. Nadanie parafii klasztorowi (1442). Prezentacje proboszczów (1644). Parafia w rękach świeckiego duchowieństwa (1786, 1819). Uposażenie. Dochody i rozchody. Rozporządzenia w sprawie prowadzenie metryk*, s. 10.

zaś prospekt pokrywała niebieska malatura¹²⁰. Czas powstania instrumentu, a także charakterystyczna forma prospektu oraz wygląd stołu gry pozwalają przypuszczać, że jego budowniczym był Antoni Sapalski z Krakowa¹²¹.

Ilustracja 6. Prospekt organowy w kościele pw. św. Bartłomieja, stan obecny (fot. P. Matoga).

Ponieważ w sprawozdaniu z wizytacji kanonicznej przeprowadzonej w 1954 roku była mowa o konieczności gruntownego remontu¹²², jeszcze w tym samym roku zaangażowano do prac przy pozytywwie firmę Wacława Biernackiego z Krakowa¹²³. Wymieniono wówczas piszczałki Fletu krytego 8', zainstalowano dmuchawę elektryczną oraz

120 ACM, bez sygn. *Inwentarz Kościoła Parafialnego w Mogile 1889*, s. 7–8; AKMKr, sygn. APA 202, *Akta parafii Mogiła*, k. 317–318.

121 Forma prospektu oraz wygląd stołu gry wykazują daleko idące podobieństwo do organów zbudowanych przez A. Sapalskiego w 1854 roku dla kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP przy Szpitalu św. Łazarza w Krakowie (kontrakt z 23.08.1854, [w:] Archiwum Sióstr Miłosierdzia w Krakowie, sygn. AD 157).

122 AKMKr, sygn. APA 203, *Akta parafii Mogiła*, k. 485.

123 *Organy w kościele św. Bartłomieja w Mogile*, opis z 12.03.1977, [w:] AKMKr, bez sygn., *Organy, podkomisja organistowska (instrumenty)*,teczka; NID, bez sygn., *Kraków-Mogiła, kościół pw. św. Bartłomieja*, ankieta dotycząca organów, 1970.

zamontowano nowy miech o wyższym ciśnieniu powietrza, przez co pracownicy firmy byli zmuszeni do zmniejszania otworów w nogach piszczałek. Uczynili to jednak w sposób wysoce nieprofesjonalny¹²⁴. W 1969 roku bliżej nieokreślone prace remontowe wykonywał Michał Grygorowicz z Krakowa¹²⁵. Z kolei w roku 1972 Józef Mamel z Tyńca dobudował dwugłosową sekcję pedału o rozpiętości jednej oktawy (C-c), trakturze mechanicznej i wiatrownicy klapowo-zasuwej¹²⁶.

Niedługo później, w marcu 1977 roku, Marian Machura i Mieczysław Tuleja (członkowie Archidiecezjalnej Podkomisji Instrumentów Kościelnych) dokonali oględzin instrumentu pod kątem jego planowanego remontu. Postulowali obniżenie ciśnienia powietrza, zmianę intonacji lub wymianę piszczałek Fletu krytego 8', rozszerzenie skali klawiatury nożnej (poprzez dodanie drugiej oktawy obsługiwanej dźwiękami z oktawy pierwszej), wymianę ławki, dobudowanie połączenia manualu z pedałem, wreszcie remont szafy organowej oraz zakonserwowanie całego instrumentu środkiem owadobójczym¹²⁷. W grudniu 1977 roku ks. Józef Hajduk (przewodniczący Podkomisji) zwrócił się do krakowskiej firmy Henryka Siedlara z prośbą o wykonanie remontu według wspomnianych wskazówek¹²⁸. Wydaje się, że prace nie zostały zrealizowane, skoro w 1982 roku zauważono, że instrument wymagał odczyszczenia¹²⁹.

Ostatni remont przeprowadził w 1998 roku Lech Skoczylas z Krakowa. Wymienił on zniszczony głos Flet major (kryty) 8' na Bourdon 8', zaś w miejsce Wioli 8' (złożonej z piszczałek różnego pochodzenia) zainstalował Flet minor 4' o czterech pierwszych piszczałkach wspólnych z Pryncypałem 4'. Prace objęły również uszczelnienie wiatrownic i kłoców, obniżenie stroju, zredukowanie ciśnienia powietrza oraz podłączenie nowej dmuchawy elektrycznej¹³⁰.

124 *Organy w kościele św. Bartłomieja w Mogile*, opis z 12.03.1977, [w:] AKMKr, bez sygn., *Organy, podkomisja...*, teczka.

125 NID, bez sygn., *Kraków-Mogila*, dz. cyt.

126 Informacja od Macieja Mamela.

127 *Organy w kościele św. Bartłomieja w Mogile*, opis z 12.03.1977, [w:] AKMKr, bez sygn., *Organy, podkomisja...*, teczka.

128 Listy ks. Józefa Hajduka z 6.12.1977, [w:] tamże.

129 AWUOZ, *Kraków /Nowa Huta-Mogila/, kościół pw. św. Bartłomieja*, karta ewidencyjna zabytkowych organów, oprac. E. Kubala, 1982.

130 *Opis prac wykonanych przy pozytywie w Kościele św. Bartłomieja w Mogile*, Kraków 1998 (dokument udostępniony przez L. Skoczylasa).

Manuał (C–c ³)	Pedał (C–c)
Flet major 8'	Subbas 16'
Pryncypał 4'	Oktawbas 8'
Flet minor 4' ¹³¹	
Oktawa 2'	
Sifflet 1'	

Tabela 4. Obecna dyspozycja organów w kościele pw. św. Bartłomieja¹³².

Zakończenie

Historia organów w opactwie mogińskim wpisuje się w bogate dzieje polskiego budownictwa organowego, które swój rozwój w znacznej mierze zawdzięcza środowiskom zakonnym. To właśnie kościoły cysterskie przez wiele wieków szczyciły się znakomitymi instrumentami, częściowo zachowanymi do czasów współczesnych. Na pierwszym miejscu trzeba wspomnieć słynne organy świątyni pocysterskiej w Gdańsku-Oliwie, zbudowane przez Jana Wulffa, który po wstąpieniu do cystersów został kapłanem i przyjął imię zakonne Michał¹³³. Oliwskie arcydzieło o. Michała było w późniejszych wiekach wielokrotnie przebudowywane¹³⁴. Nie zmienia to jednak faktu, że pozostaje ono wspaniałym dowodem dbałości zakonu o poziom muzyki i budownictwa organowego. Cenne organy, zachowujące w znacznej części zabytkową materię brzmieniową, znajdują się ponadto w kościołach cysterskich w Jędrzejowie¹³⁵ i Wąchocku¹³⁶. Każdy z wymienionych instrumentów zasługuje bez wątpienia na dalszą uwagę badaczy. Choć organy, które obecnie służą w opactwie mogińskim, nie są obiektem szczególnie wartościowym, jednak siedemnastowieczne partie ich prospektu należą do najstarszych zabytków tego rodzaju na terenie Krakowa.

Podjęte w niniejszym artykule rozważania, obok możliwie szczegółowego ukazania przeszłości mogińskiego instrumentarium, mogą stanowić przyczynek do biografii działającego w tym ośrodku organmistrza Stanisława Toboli. Są również kolejnym krokiem w opracowywaniu historii krakowskich organów.

¹³¹ Do 1998 roku: Wiola 8'.

¹³² Z badań własnych.

¹³³ M. Odyniec, dz. cyt., s. 10–14.

¹³⁴ Tamże, s. 14–18.

¹³⁵ P. Rosiński, *Zabytkowe organy w wojewódzkie kieleckim*, Kraków 1992, s. 111–120.

¹³⁶ Tamże, s. 309–312.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Benedyktynów w Tyńcu

Bez sygn., fiszki o. Pawła Szczanieckiego OSB.

Archiwum Cystersów w Mogile (ACM)

Bez sygn., *Remonty – początek XX w. – organy klasztorne*,teczka.

Bez sygn., *Inwentarz Kościoła Parafialnego w Mogile 1889*, rps.

Sygn. 9, *Kronika klasztoru mogińskiego, przypisywana Mikołajowi Metnerowi*, rps.

Sygn. 11, *Materiały do kroniki klasztoru mogińskiego*, rps.

Sygn. 12, *Notatki kronikarskie X. Adama Franosza do historii klasztoru mogińskiego*, rps.

Sygn. 66, *Inwentarz konwentu WW. XX. mogińskich Cystersów w roku 1821^m spisany*, rps.

Sygn. 67, *Inwentarz kościoła konwenckiego w wsi Mogile gminie tegoż nazwiska w okręgu wolnego miasta Krakowa sytuowanego a do W.W. X.X. Cystersów należącego, w roku 1833^{im} spisany*, rps.

Sygn. 68, *Tom I. Inwentarz klasztoru ks. Cystersów w Mogile. Okaz Iłgi*, rps.

Sygn. 399, *Akta dotyczące parafii mogińskiej. Nadanie parafii klasztorowi (1442). Prezentacje proboszczów (1644). Parafia w rękach świeckiego duchowieństwa (1786, 1819). Uposażenie. Dochody i rozchody. Rozporządzenia w sprawie prowadzenia metryk*, rps.

Sygn. 400, *Opisy i nadania pamiątkowe, restauracja kościoła parafialnego ś. Bartłomieja w Mogile*, rps.

Sygn. 402, *Opisanie wyposażenia dochodów kościoła farnego pod imieniem świętego Bartłomieja apostoła w Mogile stojącego, przez Ichmc Xięży Cystersów mogińskich na fundamencie ugody w Warszawie zawartej, uczynionej, tudzież inwentarzy mieyscowych od pisarza apostolskiego za wyrokiem sądu kommissarskiego, wyznaczonego przy świadkach dnia iedynastego października roku 1786 zrobione*, rps.

Sygn. 407, *Inwentarz kościoła parafialnego w wsi Mogile*, rps.

Sygn. 429, *Percepta [et expensa] provisionalis pecuniae in anno 1685 a die 9 Augusti*, rps.

- Sygn. 435, *Percepta i expensa pieniężna z opactwa mogińskiego sede vacante a die undecima Iulii in anno 1733*, rps.
- Sygn. 452, *Regestra bursarii expensoris inchoata a die 20 Junii 1746 conscripta per Rdum Patrem Gierardum Coron. S.O.C., S.T.A.*, rps.
- Sygn. 454, *Regestra bursarii expensoris inchoata a die 24 10-bris anno 1749 in 1750, conscripta per R.P. Tobiam [Fliger], profes. Obrens. S.O.C., S.T. ac SS. Can. A*, rps.
- Sygn. 455, *Rachunki bursarii expensoris R.P. Anselmi [Powalski?] Pelplinensis a 1^{mis} Januarii 1754^{ti} ad mensem Julii 1755^{ti} w Mogile*, rps.
- Sygn. 459, *Rejestr bursarii expensoris a die 5ta Julii 1758*, rps.
- Sygn. 469, *Expensa pieniędzy ex 1765 in 1766*, rps.
- Sygn. 474, *Regestra percepta y expensy pieniędzy a die 24 Junii 1775*, rps.
- Sygn. 475, *Regestra percepta y expensy pińięzney zaczynaiące się w roku 1780 od dnia 1 sierpnia*, rps.
- Sygn. 476, *Regestra expensy pińięzney zaczynaiące się w roku 1785 od dnia 7 sierpnia*, rps.
- Sygn. 481, *Regestra wydatku pieniędzy zaczynające się dnia 16 października 1801 R*, rps.
- Sygn. 494, *Rachunki pińiężne dochodów i wydatków klasztoru mogińskiego od dnia 1 Januarii 1815 roku*, rps.
- Sygn. 509, *Rozchód pieniędzy na podatki i wszelkie potrzeby Zgromadzenia*, rps.
- Sygn. 539, *Regestra fabryczne collegii Mogilensis od roku i dnia na karcie następującej wyrażonych wypisane*, rps.
- Sygn. 549, *Rachunki oraz akta dotyczące kościoła i klasztoru*, rps.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMKr)

Bez sygn., *Organy, podkomisja organistowska (instrumenty)*,teczka.

Sygn. APA 202, *Akta parafii Mogiła*.

Sygn. APA 203, *Akta parafii Mogiła*.

Sygn. AV Cap. 42, *Acta Visitationis (1629)*, rps.

Sygn. AV Cap. 67, *Acta Visitationis (1748)*, rps.

Sygn. IPK A 137, *Opisanie Kościoła Farnego Mogińskiego*, rps.

Archiwum Sióstr Miłosierdzia w Krakowie

Sygn. AD 157.

Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie (AWUOZ)

- Bez sygn., *Mogila. Kościół O.O. Cystersów – Wnętrze – Nawa główna*.
Bez sygn., *Kraków /Nowa Huta-Mogila/, kościół p.w. św. Bartłomieja*, karta ewidencyjna zabytkowych organów, oprac. E. Kubala, 1982.
Bez sygn., *Kraków /Nowa Huta-Mogila/, kościół par. p.w. św. Bartłomieja [sic!] OO. Cystersów*, karta ewidencyjna zabytkowych organów, oprac. E. Kubala, 1982.

Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC)

- Sygn. 1-U-4123, *Kościół Matki Boskiej Wniebowziętej i św. Wacława w Mogile. Chór i organy w kościele*. 1926.
Sygn. 1-U-4124-5, *Kościół Matki Boskiej Wniebowziętej i św. Wacława w Mogile. Widok ogólny chóru i organów*. 1937-01.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie (NID)

- Bez sygn., *Kraków-Mogila, kościół p.w. św. Wacława, cystersów*, ankieta dotycząca organów, 1970.
Bez sygn., *Kraków-Mogila, kościół p.w. św. Bartłomieja*, ankieta dotycząca organów, 1970.

Źródła drukowane

- List o. Grzegorza (Gregoriusa) Recelja do redakcji, „Hosanna” 1928, nr 5.

Opracowania

- Chybiński A., *Przyczynki do historii krakowskiej kultury muzycznej w XVII i XVIII wieku (ciąg dalszy)*, „Wiadomości Muzyczne” 1925, nr 8, 9.
Chybiński A., *Słownik muzyków dawnej Polski*, Kraków 1949.
Ciesielski A., *Dziedzictwo Cystersów. Prace wybrane*, Kraków 2013.
Deptuła B., Jankosz K., *Krótkie opowiadanie o cudownym Panu Jezusie Mogilskim*, Kraków 2007.
Erdman J., *Organy. Poradnik dla użytkowników*, Warszawa 1989.

- Gołos J., *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972.
- Janca J., *Zarys historii muzyki w klasztorze oliwskim w latach 1224–1831*, Gdańsk 1991.
- Kołodziejczyk I., *Przewodnik. Kraków-Mogiła*, Kraków 2005.
- Maciejewski T., *Kultura muzyczna cystersów w Polsce od średniowiecza po barok*, „*Nasza Przeszłość*” 1994, t. 83.
- Maciejewski T., *Rękopisy muzyczne po kapeli cysterskiej w Mogile*, [w:] *Cystrsi w społeczeństwie Europy Środkowej*, red. A.M. Wyrwa, J. Dobosz, Poznań 2000.
- Mizgalski J., *Organiści i organmistrzowie polscy jako źródła rozprzestrzeniania się muzyki profesjonalnej na terenie Polski do końca XVIII w.*, „*Prace Naukowe Instytutu Muzykologii UW*” 1 (1961).
- Odyniec M., *Organy oliwskie*, Gdańsk 1958.
- Rajman J., *Organy, organmistrzowie i organiści w średniowiecznym Krakowie*, [w:] *Cracovia – Polonia – Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red. W. Bukowski i in., Kraków 1995.
- Rosiński P., *Zabytkowe organy w województwie kieleckim*, Kraków 1992.
- Szywalski P., *Osiemnastowieczne zbiory muzyczne archiwum klasztoru mogińskiego (kontekst historyczny)*, „*Nasza Przeszłość*” 2009, t. 112.
- Tomkowicz S., *Powiat krakowski*, „*Teka Grona Konserwatorów Galicyi Zachodniej*” 2 (1906).